

ŞİRKƏTİN LOGİSTİKA XƏRCLƏRİ VƏ ONLARIN İDARƏ OLUNMASI

Daxil olub: 18 aprel 2022-ci il
Qəbul olunub: 15 avqust 2022-ci il
Received: 18 April 2022
Accepted: 15 August 2022

Vüqar Qardaşov
doktorant, Bakı Dövlət Universiteti
vuqarqardasov98@gmail.com

Xülasə

Tədqiqat işinin əsas məqsədi şirkətlərin logistika fəaliyyəti zamanı formalaşan xərclərin düzgün şəkildə idarə edilməsi və onların aşağı salınması üsullarını öyrənməkdən ibarətdir. Şirkətlərdə xərclərin düzgün şəkildə planlanmaması və səhv idarə olunması nəticə etibarlı ilə ümumi və logistik fəaliyyətlərin effektiv olaraq həyata keçirilməməsinə səbəb olur. Bu baxımdan, tədqiqat işinin aparılması şirkətlər baxımından aktual hesab olunur. Tədqiqat işində logistika xərclərinin bəzi artım səbəbləri və onların idarə olunması metodları göstərilmiş, xərclərin aşağı salınması ilə bağlı təkliflər öz əksini tapmışdır. Göstərilənlər tədqiqat işinin elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti olaraq göstərilə bilər. Tədqiqat işində məhsul və ya xidmətlərin müştərilərə zamanında, düzgün yerdə, düzgün şəkildə çatdırılması zamanı formalaşan xərclərin düzgün idarə olunmasının şirkətlər üçün əhəmiyyətindən bəhs olunmuş və onların necə idarə olunmasına dair analizlər aparılmışdır. Tədqiqat işində araşdırma zamanı analiz metodundan istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işinin nəticə hissəsində isə baş verən problemlərin həlli, logistik xərclərin aşağı salınması və onlara nəzarət etməklə bağlı bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: logistika, logistika xərcləri, logistika fəaliyyətləri, xərclərin idarə olunması.

A COMPANY'S LOGISTICS COSTS AND THEIR MANAGEMENT

Vugar Gardashov
Ph.D student, Baku State University
vuqarqardasov98@gmail.com

Abstract

The main purpose of the research work is to study the methods of correctly managing and reducing the costs formed during the logistical activities of companies. Improper planning and mismanagement of costs in companies ultimately leads to the fact that general and logistical activities are not carried out effectively. In this regard, the conduct of research work is considered relevant from the point of view of companies. Some reasons for the increase in logistic costs and methods for their management are

indicated in the research work, and suggestions on reducing costs are reflected. These can be indicated as the scientific novelty and practical significance of the research work. The study discusses the importance for companies of managing the costs incurred in delivering products or services to customers on time, in the right place, and in the right way, and analyzes how they are managed. In the research work, the method of analysis was used during the study. In the conclusion part of the research work, a number of proposals were put forward on solving the problems, reducing logistics costs and controlling them.

Keywords: *logistics, logistics costs, logistics activities, cost management.*

ЛОГИСТИЧЕСКИЕ ЗАТРАТЫ КОМПАНИИ И ИХ УПРАВЛЕНИЕ

Вугар Гардашов

докторант, Бакинский государственный университет

vuqarqardasov98@gmail.com

Резюме

Основной целью исследовательской работы является изучение способов правильного управления затратами, формируемыми в ходе логистической деятельности компаний, и их снижения. Неправильное планирование и неправильное управление затратами в компаниях в конечном итоге приводит к тому, что общая и логистическая деятельность не осуществляется эффективно. В связи с этим проведение исследовательской работы считается актуальным с точки зрения компаний. В исследовательской работе указаны некоторые причины роста логистических издержек и методы их управления, отражены предложения по снижению издержек. Указанное можно обозначить как научную новизну и практическую значимость исследовательской работы. В исследовании обсуждается важность для компаний управления затратами, понесенными при доставке продуктов или услуг клиентам вовремя, в нужном месте и правильным образом, и анализируется, как они управляются. В ходе исследования в исследовательской работе был использован метод анализа. В заключительной части исследовательской работы был выдвинут ряд предложений, связанных с решением возникающих проблем, снижением логистических затрат и их контролем.

Ключевые слова: *логистика, логистические затраты, логистическая деятельность, управление затратами.*

Giriş

Logistika xərcləri logistik fəaliyyətlər səbəbilə ortaya çıxan xərclərin hamısını ifadə etmək üçün istifadə olunan bir anlayışdır. Logistika xərcləri bir məhsulun tədarük edilməsi ilə əlaqəli cəhdlərin edilməsi, müştəriyə çatdırıldığı ana qədər həyata keçirilən bütün fəaliyyətlərlə əlaqəli xərclər olub, saxlama, qablaşdırma, göndərmə, daşıma, yığıma və bütün əlaqəli xidmət xərcləri ilə hesab-fakturaların hazırlanması, fəaliyyətin uçotu və inkasso xərclərindən ibarətdir. Bu anlayışla logistika xərcləri tədarük, istehsal, satış və paylamanın səbəb olduğu xərclər olaraq da ifadə edilə bilər. Daha geniş bir tərif vermiş olarıqsa, logistika xərcləri materialın satın alınması prosesindən başlayaraq satış, paylama və satışdan sonrakı xidmətlərlə davam edən bir zamanda meydana gələn daşıma, sığorta, gömrük rəsmiləşdirilməsi, aralıq daşınma, saxlama, xarab olma, zədələnmə, itki, gecikmə, cərimə, xəta xərcləri, informasiya sistemi, informasiya kommunikasiyası, kadrlar, qeyri-optimal sifariş xərcləri, ehtiyatların saxlanması və anbarlardakı nəqliyyat vasitələrindəki boş tutum xərcləri kimi bir çox xərc ünsüründən formalaşır. Logistika xərclərinin idarə olunması və onlara nəzarətin həyata keçirilməsi üçün ilk olaraq bu xərclərin müəyyən olunması lazımdır [1, s.4]. Logistika xərclərinin müəssisələr tərəfindən düzgün şəkildə müəyyən olunması və idarə olunması müəssisələrin effektiv və səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərmələrinə səbəb olur. Bu baxımdan logistika xərclərinin idarə olunması rəqabətin artdığı, istehlakçıların tələblərinin dəyişdiyi və artdığı müasir dövrdə müəssisələr üçün olduqca vacib bir məsələyə çevrilmişdir.

Logistika fəaliyyətləri zamanı formalaşan xərclər

Logistika fəaliyyətləri ilə bağlı olaraq meydana gələn logistik xərclərin toplam müəssisə xərcləri içərisindəki payı gedərək artmaqdadır. Nəqliyyat fəaliyyətləri həm toplam logistika xərclərinə, həm də sürət, keyfiyyət və xərcdən formalaşan logistika üçbucağındakı sürət faktoruna birbaşa təsir göstərir. Bütün logistika xərcləri içərisində ən yüksək xərc daşıma fəaliyyəti ilə əlaqəli xərclərdir. Bu hal daşıma fəaliyyətlərini logistika fəaliyyətləri içərisində daha önəmli vəziyyətə gətirir. Logistik xərc ünsürlərini aşağıdakı şəkildə təsnifləşdirmək olar [1, s.4]:

- daşıma xərcləri;
- saxlama xərcləri;
- yükləmə-boşaltma xərcləri;
- sifarişin işlənməsi və məlumatın idarə olunması xərcləri;
- ehtiyat idarəetmə xərcləri;
- digər logistika xərcləri [2, s.101].

Saxlama xərcləri. Logistika xərcləri içərisində yer alan əsas xərclərdən biri saxlama xərcləri hesab olunur. Yüksək xərcli və dəyər yaratmayan bir fəaliyyət olduğuna görə

saxlama mənfə bir imicə sahib olmaqla yanaşı, tətbiqetmədə bir çox məhsulun saxlanması məcburiyyəti də danılmaz bir həqiqətdir. Çünki tədarük zəncirində müştərinin əsas ehtiyacı sifarişinin vaxtında təslim edilməsidir. Zaman və miqdar dəqiq olaraq bilinməyən bir ehtiyat ehtiyacı vəziyyətində mütləq bir təhlükəsizlik ehtiyatının, ya da böyük miqdarda bir ehtiyatın anbarda saxlanması lazımdır. Xüsusilə də istesal və istehlakın olduğu yerlərin bir-birindən uzaq olduğu vəziyyətlərdə məhsulların anbarlarda saxlanması olduqca vacib bir nüansdır. Bunlarla yanaşı, ehtiyat saxlamaq və uzun zaman saxlamadan qaçmaq üçün ehtiyatların idarə olunması və optimallaşdırılması şərtidir. Dolayısı ilə anbarlama ehtiyat idarəetməsi ilə iç-içə olan bir fəaliyyətdir. Anbarlama sadəcə ehtiyat idarəetməsi ilə deyil, tədarük zəncirindəki material dəyişimi, zavod və anbar seçimi kimi digər fəaliyyətlərlə də əlaqəlidir. Bu səbəbdən yaxşı bir anbarlama planı tədarük zəncirinin fəaliyyətlərinin hamısının ehtiyacını təmin edir [3, s.20-21].

Anbarlama tədarük və məhsulların istehlakçılara çatdırılmasında anbarlamanın doğru bir şəkildə və ən uyğun xərclə həyata keçirilməsi logistika idarəçilərinin üzərində işlədiyi əsas mövzulardan biridir.

Anbarlama istehlakçı tələblərinin qarşılmasında yer və zaman faydası təmin etməklə yanaşı, yükləmə-boşaltma, qoruma, köçürmə və avadanlıqları ilə qarışıq xidmətlər təklif edən bir funksiyadır. Anbarda bu fəaliyyət zamanı eyni zamanda ən az sahədə ən çox anbarlamanın həyata keçirilməsi, avadanlıq və iş gücünün səmərəli istifadə edilməsi, xərclərin azaldılması, tələblərin qarşılınması, israfçılığın qarşısının alınması, məlumat təhlükəsizliyi, xətasız daşıma, ehtiyatların izlənilməsi və anbardakıların qorunması, dəyişən logistika dövrlərinə uyğunlaşma anbarlamanın məqsədləri arasındadır [4, s.21-22]. Bu məqsədlərə çatmaq üçün şirkət rəhbərləri anbar xərclərinin düzgün şəkildə planını hazırlamalı, onları həyata keçirməli və daim bu proseslərə yaxından nəzarət etməlidir.

Sifariş idarəetməsi. Sifarişlərin yönləndirilməsi olaraq adlandırılan sifariş idarəetməsi zaman planlaması, sifariş ötürülməsi, sifarişin dəyərləndirilməsi, sifarişin toplanması və sifarişlərin çatdırılması mərhələlərindən ibarətdir. Sifariş mərhələlərinin doğru bir şəkildə həyata keçirilməsi üçün sifarişlərin planlanması, alınması, köçürülməsi, hazırlanması və yollanılması mərhələlərində inventarın və sənədləşmələrin düzgün tamamlanması üçün müasir texnologiya tətbiqlərindən istifadə etməklə ünsiyyət standartlarının müəyyən edilməsi, əməliyyatların orta məbləğinin bilinməsi və gündəlik fəaliyyətlərin müəyyən edilməsi tələb olunur [5, s.51].

Daşıma. Daşıma logistik fəaliyyətlər içərisində məhsulların hərəkətini təmin etməkdə ən əsas və ən çox xərcə səbəb olan, daim idarəçilərin diqqətlə izlədiyi bir mövzudur.

Qarışıq və bir çox faktoru özündə cəmləşdirən daşımanın ən aşağı xərcə həyata keçirilməsi üçün lazımlı daşıma metodlarını, üsullarını və dövrlərini nəzərə alaraq qərar verilməlidir [5, s.51].

Ehtiyat idarəetməsi. Ehtiyatların idarə olunması dövrü əsas olaraq məhsulların qəbul olunması, ehtiyatda saxlanması və göndərilməsi mərhələlərindən ibarət olduğu halda, anbarlama xərcləri ümumi istehsal xərcləri, çatdırılma xərcləri və işçilərin əməkhaqlarından ibarətdir [6, s.39]. Ehtiyat saxlama xərcləri birdən çox yarıməndədən ibarətdir. Ehtiyatların saxlanılmasında ortaya çıxan vergi və sığortalardan ibarət olan xərclər ehtiyat saxlama xərclərinin tərkibinə daxildir. Digər bir xərc növü isə anbarlama sahəsinin xərcləridir. İcarə, anbar, daşınma, ehtiyat saxlama sahələrinin tənzimlənməsi, personal xərcləri, işıqlandırma, istilik kimi xərclərdən ibarətdir. Son olaraq, ehtiyat saxlama riskinin xərcləri isə ehtiyatda saxlanılan məhsullara görə fərqlənirlər [7, s.269-270].

Yükləmə-boşaltma. Logistikada həyata keçirilən bu fəaliyyətlər məhsulların qiymətini artırmasına baxmayaraq, digər tərəfdən məhsulların qorunmasını və səmərəli bir şəkildə daşınmasını təmin edir. Yükləmə-boşaltma fəaliyyəti ilə məhsulların tullantı, zədələnmə, xarab olma, qırılma və itkilərin azaldılması, saxlama səmərəliliyinin artırılması, dövriyyə sahəsinin və nəqliyyat məsafəsinin azaldılması, məhsulların gözləmə vaxtının azaldılması, xərclərin aşağı salınması, iş şəraitinin asanlaşdırılması və logistik xidmət səviyyəsinin yaxşılaşdırılması təmin olunur. Məhsulların effektiv bir şəkildə daşınması, daşınma zamanı baş verə biləcək zərərlərin qarşısının alınması və eləcə də yükləmə-boşaltma zamanı maşın və avadanlıqlara ehtiyac duyulur [5, s.52].

Məlumat idarəetməsi. Logistik informasiya texnologiyaları əsasən kompüter sistemlərini, kompüter şəbəkələrini, bulud sistemləri, avtomatik tanıma və məlumat toplama sistemlərindən ibarətdir və bu fəaliyyəti həyata keçirə bilmək üçün edilən işlər bir xərc növü meydana gətirir [5, s.52].

Logistik fəaliyyət xərclərinin idarə olunması metodları

Müasir dövrdə müəssisələrin məsrəf uçotu məlumatları içərisində logistika funksiyasının önəmi getdikcə artmaqdadır. Müəssisələr üçün logistika xərclərinin idarə edilməsi məhsul, müştəri, biznes gəlirliliyi və qiymət qərarlarında böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki logistik xərcləri azaltmaq və gəlirliliyi artırmaq baxımından ciddi rəqabət üstünlüyü təmin edir. Logistika xərcləri ümumi bir tərif kimi tədarük, istehsal, satış və paylamanın səbəb olduğu xərclər olaraq bilinir. Logistika xərcləri iş yeri, sifariş quruluşuna və biznes modellərinə görə müəssisədən müəssisəyə dəyişir [8, s.57].

Müəssisələrdə logistika xərclərinin aydın şəkildə ölçülə bilməsi bir çox məqsədə xidmət edir. Bunlar aşağıdakılardır:

- birbaşa xərclərin müəyyən olunması;

- məhsul kəmiyyət əlaqəsinin daha yaxşı başa düşülməsi;
- xərclərin azaldılması imkanları;
- yeni texnologiya investisiyalarının müəyyən edilməsi;
- xərclərə daha çox önəm verilməsi.

Şirkətlər logistik fəaliyyətlər zamanı formalaşan xərclərin düzgün şəkildə idarə olunmasını təmin etmək üçün bir sıra metodlardan istifadə edirlər.

Hədəf maya dəyəri. Müasir dövrdə logistika xərclərinin ümumi məhsul üçün çəkilən xərclər içərisindəki payı önəmli bir yerə sahibdir. Bu səbəblə şirkətlər logistika xərclərinin azaltmaq üçün ciddi axtarırlara başlamışdır. Şirkətlərin logistika xərclərini azaltmaq üçün istifadə etdikləri metodlardan biri hədəf maya dəyəri metodudur. Hədəf maya dəyəri metodu xərclərin idarə olunması və mənfəətin planlaşdırılması vasitəsidir. Bu metodun məqsədi arzu olunan mənfəəti təmin edəcək istehsal prosesini yaratmaqdır. Bu məqsəd çərçivəsində bu metod effektiv planlaşdırma və koordinasiya ilə yanaşı, logistika xərclərinin idarə olunmasında da istifadə olunur. “Toyota”, “Boeing”, “Heinz” kimi şirkətlər bu metoddan istifadə etməklə logistika xərclərini azaldılar. Hədəf maya dəyəri metodu dəyərə əsaslanan texnoloji və dinamik idarəetmə vasitəsidir. Bu zaman ərzində əvvəlcə təxmini ümumi hədəf maya dəyərini müəyyən edib və istehlakçı məlumatlarını əldə edib daha sonra bu zaman dövrünü ayıraraq problemləri müəyyən etmək, siyahılaşdırmaq lazımdır, daha sonra problemləri analiz edərək ümumi hədəf maya dəyərini müəyyənləşdirmək lazımdır. Hədəf maya dəyəri metodunun effektiv bir şəkildə tətbiq oluna bilməsi üçün şirkət daxilindəki bütün personal və şöbələr prosesdə iştirak etməlidir. Bununla yanaşı, şirkət yüksək keyfiyyətli idarəetmə heyətinə, yaxşı təşkilati struktura, qabaqcıl informasiya sistemlərinə və yüksək keyfiyyətli liderliyə malik olmalıdır. Bu şərtlərin təmin olunması vəziyyətində bu metod logistika xərclərinin idarə olunmasında uğurlu bir şəkildə tətbiq oluna bilər [1, s.7].

İnformasiya texnologiyaları ilə hərtərəfli idarəetmə. Logistika fəaliyyətlərində informasiya texnologiyalarının istifadə olunması ilə aşkar və qeyri-aşkar logistika xərclərinin azaldılması mümkündür. Bunun üçün yetərli informasiya dəstəyi və informasiya texnologiyaları ilə şirkətlər bütün logistika xərclərini analiz etməlidir.

Fayda və həvəsləndirmə mexanizmi arasındakı koordinasiya əlaqəsi. Şirkətin şöbələri arasında iqtisadi əlaqələr mövcuddur. Bəzi vaxtlarda isə şöbələr arasında münafişlərə rast gəlinir. Şirkətə hər hansı bir dəyər qatmayan münafişlərin aradan qaldırılması və real olan hədəf xərclərin müəyyən olması üçün müntəzəm olaraq iclaslar keçirilməlidir. İşçilərin şəxsi istəyi və səyi hədəfə çatmağa və uğur qazanmağa birbaşa təsir göstərəcəkdir. Buna görə də, həvəsləndirmə mexanizmi işçilər üçün çox zəruridir və onları hər bir detalda iştirak etməyə təşviq edir. Bu metod vasitəsilə həm şöbələr,

həm də ortaya çıxan problemlər üçün həll yolu tapmaq asanlaşacaq və eləcə də düzgün işləməyən işçilər tərəfindən yaranacaq logistika xərcləri azaldılmış olacaq [1, s.7].

Fəaliyyət əsaslı xərclər. Ənənəvi xərc uçotunda logistika xərcləri ayrı xərc ünsürləri olaraq hesablanmır. Logistika xərcləri ya istehsal olunan məhsulun bir maya dəyəri ünsürü olaraq hesablanır, ya da maliyyə hesabatlarında dövrü xərc olaraq təqdim olunur. Bu vəziyyət ənənəvi xərc yanaşmasının çatışmazlığı olaraq ifadə edilir [1, s.8].

Ümumi xərclərin hesablanması metodu. Ümumi logistika idarəetməsinin əsası “ümumi xərc anlayışı”nı özündə cəmləşdirən bir sistemdir. Ümumi xərc anlayışı nəqliyyat, anbarlama, müştəri xidmətləri, ehtiyatlar kimi sistem dəyişənləri arasındakı əlaqələri görən və ümumi xərclərin minimuma endirilməsini nəzərə alan qərar qəbuletmə yanaşmasıdır [9, s.255]. Başqa cür tərif vermiş olarıqsa, bu xərc modeli logistika fəaliyyətləri zamanı formalaşan xərclərin ayrı-ayrılıqda yox, logistika xərclərinin ümumi şəkildə azaldılmasını nəzərdə tutur. Burada fəaliyyətlər ən aşağı ümumi xərcə ən yüksək müştəri xidmət səviyyəsinə çata biləcək şəkildə qurulmalıdır.

Zamanında istehsal. Bu metod istehsal müəssisəsində səmərəsizliyin daim yox edilməsi ilə mükəmməlliyə çatmaq üçün bir yanaşmadır. Zamanında istehsal daha az xərc ilə istehsal və keyfiyyəti yüksəltmə məcburiyyəti nəticəsində meydana gələn bir istehsal sistemidir. Lazımlı məmulatların, lazımlı miqdarda və lazımlı zamanda istehsalını təmin edən bir istehsal sistemidir. Bu metodun əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- istehsalda aralıq ehtiyat səviyyəsini minimuma endirmək;
- aşağı aralıq ehtiyat səviyyəsinə görə inventar nəzarətini asanlaşdırmaq;
- tələb dəyişikliklərini azaltmaqla müntəzəm istehsal axınını təmin etmək;
- effektiv nəzarəti təmin etmək;
- istehsal itkilərini azaltmaq [8, s.59].

Məhsul və müştəri gəlirliliyinin təhlili. Müştəri gəlirliliyinin təhlili hansı müştəri və ya müştərilərin gəlirliliyə nə qədər töhfə verib-vermədiyini bilmək üçün edilən bir analiz növüdür. Hər bir müştəri şirkət mənbələrini fərqli şəkildə istismar etdiyi üçün müştərilərin şirkətlərdə olan xərcləri də müxtəlif olur. Məhsul gəlirliliyinin təhlili isə hər hansı bir məhsulun tədarük zəncirində meydana gətirdiyi bütün xərclərini təhlil edən bir metoddur [8, s.59].

COVID-19 pandemiyasının logistika sektorundakı qiymətlərə və xərclərə təsiri
2019-cu ilin dekabr ayında Çinin Wuhan şəhərində başlayan və bütün dünyaya yayılan COVID-19 xəstəliyi günlük həyata daxil olmuşdur. Xəstəliyin yayılmaması üçün ölkələr tərəfindən evə qapanma və təcrid olunma kimi qabaqlayıcı tədbirlər görülmüşdü. Minimum səviyyədə tələblərin (qida, təmizlik məhsulları və s.) qarşılınması ehtiyacı logistika xidmətlərinin önəmini artırmışdı.

Xəstəlik müddətində logistika sektorundakı nizamsızlıqlar bütün dünyada hiss olunmuşdur. İdxalat və ixracat fəaliyyətlərində pozuntular və bununla birlikdə qlobal iqtisadiyyatda neqativ hallar formalaşmışdır. Şirkətlərin bir çoxu bu dövrdə elektron olaraq fəaliyyətini davam etdirməyə başlamışdır. Dünya üzrə 2020-ci ildə e-ticarət həcmi 35% artmış, e-ticarətlə bağlı logistika xidmətlərində 2020-ci ildə 2019-cu il ilə müqayisədə 50% artım olduğu dəyərləndirilmişdir [10, s.317].

Xüsusilə pandemiya dövründə logistika xidmətlərinin qiymətlərində ümumi bir artım olduğu dəyərləndirilə bilər. Asiya və Avropa arasında ticarət edən gəmilərin 50%-i 2020-ci ilin birinci yarısında təxirə salınmışdır.

Çində başlayan bu pandemiya səbəbilə Çinə xam maddə gətirən gəmilərin limanlardan gec ayrılması, yükləri gec təxliyə etməsi və ya edə bilməməsi, Çindən idxal olunan malların gec gəlməsi kimi çətinliklər bir sıra iqtisadi geriliklərə, logistik xərclərin artmasına səbəb oldu. Həmin müddətdə Çin və Avropa arasındakı yükdaşıma xərcləri 10 dəfəyə qədər artmışdır. Çin Xalq Respublikasında logistika fəaliyyətləri 2020-ci ilin yanvar və fevral aylarında əvvəlki ilin eyni ayları ilə müqayisədə 33,3 trilyon Çin yuanı həcmində 11,8% azalma, yük həcmi əvvəlki ilin eyni dövrünə görə 4,5 milyard ton olmaqla 19,8% azalma, yol ilə yükdaşıma həcmi 24,8% azalma, su yolu yük həcmi 14,8% azalma, hava yolu ilə yükdaşıma 13,8% azalma və dəmiryol yükdaşımaları isə 1,4% artma ilə müşahidə olunmuşdur. Aparılan analizlər nəticəsində qiymətlər və xərclərdəki vəziyyətlə bağlı aşağıdakı fikirləri demək mümkündür [11, s.4-8]:

- Dəniz yükdaşımada istifadə olunan konteyner yükdaşımada qiymətlərdə artım;
- Yoluxma riskini azaltmaq üçün yol ilə yükdaşımada yol və hava nəqliyyatı vasitələrinin sərnişin tutumunun 50% azaldılması və buna bağlı olaraq sərnişin sayında azalma və bilet qiymətlərində artım;
- Yol ilə yükdaşımada sərhədlərin keçilməsində və çatdırılmada olan gecikmələrlə bağlı olaraq məhsul və xidmətlərin çatdırılmamasına görə şirkətin logistika xərclərində artım;
- Hava yolu ilə yükdaşımada marşrut dəyişiklikləri səbəbilə yanacaq xərclərində artım;
- Dəmiryol yükdaşımada qarşılıqlı razılaşmalara sahib olan sərhəd qonşuları arasındakı logistika fəaliyyətlərinin həcmində artımlar müşahidə olunmuşdur. Nümunə üçün Çin və Rusiyanın hazırlamış olduğu layihəyə əsasən dəmiryol yükdaşımalarının həcmində artımlar müşahidə olunmuşdur.

Pandemiya müddətində onlayn alış-verişin artması, əksinə, logistika fəaliyyətlərinə də təsir göstərmişdir. Şirkətlər məhsulların yığılıb qalmasının qarşısını almaq üçün məhsulların geri qaytarılma müddətini uzatmışdılar. Əksinə logistika baxımından

dəyərləndirildiyi zaman geri qaytarma müddətinin uzadılması xoşa gələn bir vəziyyət deyil, çünki adətən hər hansı bir problemi olmayan, sadəcə istehlakçı tərəfindən bəyənilməyən məhsulların geri dönüşü əsnasında zərər görmə və bundan sonra həmin məhsulun təkrar satılmama ehtimalı yaranır, bu da əksinə logistika xərclərinin artmasına səbəb olur.

Konteynerlərdən istifadə olunması müasir dövrdə, sadəcə dəniz yolu ilə yükdaşımını deyil, bütün beynəlxalq tədarük zəncirinə təsir göstərən bir prosesdir. Yükləri konteyner vasitəsilə daşımaq məhsulların zərər görmə ehtimalını aşağı salır və daşıma növləri arasındakı keçidlərdə yükləmə və boşaltma xərclərini azaldır. Aparılan araşdırmalar da göstərir ki, uzun məsafələrdə konteynerlər vasitəsilə daşımaların həyata keçirilməsi daha az xərclərin formalaşmasına səbəb olur. Daha uzaq məsafəli daşımaların həyata keçirildiyi Uzaq Şərq və Avropa arasındakı daşımalarda daha böyük konteyner gəmilərdən istifadə olunması iqtisadi faydaların artmasına təkan verir. Konteynerlərdən istifadə olunması nə qədər logistika xərclərinin aşağı salınmasında rol oynasa da, bu proses həm də özü ilə bir sıra riskləri də gətirir. “İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı” tərəfindən həyata keçirilən bir araşdırmada bu mövzu ilə bağlı ortaya çıxan risklərə diqqət yetirilir. Həmin araşdırmada gəmi böyüklüyünün artırılmasının limanlarda böyük həcmli yeni sərmayələrə ehtiyac yaratdığına, son zamanlarda çoxlu sayda verilən böyük gəmi sifarişinin bazarda həddən artıq tədarükə səbəb olacağına, böyük miqdarda yükün tək bir gəmi ilə daşınmasının ola biləcək bir qəza zamanı ortaya çıxacaq iqtisadi ziyanı artırdığına və beynəlxalq tədarük zəncirinin elastikliyi azaldığına toxunulmuşdur [12].

Nəticə

Şirkətlər arasında rəqabətin artdığı, müştərilərin tələblərinin tez-tez dəyişdiyi müasir dövrdə şirkətlər bütün növ xərclərin idarə olunmasına, həmin xərclərin tərkibində yer alan logistika xərclərinin ayrı bir şəkildə təhlil olunmasına, logistika xərclərinin səmərəli şəkildə idarə olunmasına və onların azaldılmasına diqqət yetirməlidir. Tədqiqat işində logistika fəaliyyətləri zamanı meydana gələn xərclərin səmərəli şəkildə idarə olunmasını təmin etmək üçün hədəf maya dəyəri, informasiya texnologiyaları ilə hərtərəfli idarəetmə, fayda və həvəsləndirmə mexanizmi arasındakı koordinasiya əlaqəsi, fəaliyyət əsaslı xərclər, ümumi xərclərin hesablanması və s. kimi metodlardan bəhs olunmuşdur. Şirkətlərdə logistika fəaliyyəti zamanı ortaya çıxan bu xərclərin azaldılması və ya düzgün şəkildə idarə olunması üçün sınaqdan keçmiş metodlardan istifadə etmək, daha əvvəl tətbiq olunub nəticə əldə olunan üsullardan istifadə etmək lazımdır. Buna görə şirkət rəhbərləri bu kimi məsələlərin idarə olunmasını öncədən planlamalı, ortaya çıxma biləcək xərclərin və risklərin idarə olunmasını təmin etməli, daim nəzarət həyata keçirməklə həmin xərcləri analiz edərək daha səmərəli idarəetmə üsulunu

formalaşdırmalıdır. Bu metodlardan istifadə edərək onların şirkətlərdə tətbiq olunması şirkətlərin daha səmərəli fəaliyyət göstərməsinə, iqtisadi səmərənin əldə olunmasına, logistika fəaliyyətləri ilə bağlı xərclərin minimuma endirilməsinə və eləcə də qarşıya qoyulan məqsədlərə daha effektiv şəkildə çatılmasına kömək göstərəcəkdir.

Logistika xərclərinin aşağı salınması üçün aşağıda bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür:

- Logistika xərclərinin aşağı salınması üçün lazım olan tədbirlərdən biri elektron cihazlardan istifadə olunmasıdır. Məlumatları şirkətlər arasında elektron cihazlar vasitəsilə çatdırmaq iş gücü və zaman baxımından önəmli maliyyə qənaəti təmin edir;

- Proqnozlaşdırma və planlaşdırma mütəxəssislərindən istifadə edərək bu fəaliyyətləri mərkəzləşdirməklə xərcləri aşağı salmaq olar. Bu şəkildə dəqiq satış təxminləri edərək ehtiyat saxlama, ehtiyat saxlamama və daşıma xərclərində maliyyə qənaəti etmək mümkündür;

- İstehsal planlarının formalaşmasında proqram təminatından istifadə olunması önəmli maliyyə qənaətinə səbəb ola bilər. İstifadə olunan proqramın ən yaxşı xidmət alternativlərini, ən aşağı xərcləri, ən aşağı ehtiyat miqdarını və materialların ən yaxşı halda istifadəsini təmin edəcək səviyyədə olmasına diqqət edilməlidir;

- İstehsal və paylama mərkəzlərini müəyyənləşdirərək bazarlara təsirli bir şəkildə xidmət təklif etmək üçün tədarük zənciri intensivləşdirilməlidir. Bu şəkildə hansı mağazanın ehtiyaclarının hansı mərkəzlər tərəfindən, hansı nəqliyyat vasitəsi və hansı yollardan istifadə edərək qarşılanaacağı əvvəlcədən planlaşdırılmalıdır. Bununla logistika xərclərinin azaldılması mümkündür;

- İstifadə olunan konteynerlərin həcmnin böyüdülməsi logistika xərclərinin aşağı salınmasında mühüm rol oynaya bilər;

- Tədarük zəncirindəki dəyər yaratmayan fəaliyyətlərin bir qisminin və ya hamısının zəncirdəki digər iştirakçılara transferinin mümkünlüyü araşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Tokay S. H., Deran A. Arslan S. Lojistik Maliyet Yönetiminde İzlenebilecek Stratejiler ve Muhasebe Eğitiminin Beklentiler // - Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, - 2015. N 29, s. 4-8
2. Şen İ. K., Lojistik Faaliyetlerin Yönetimi ve Maliyetleme Yaklaşımları // - Çankırı: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, - 2014. c. 4, N 1, s. 83-106
3. Acar D. ve Ateş B. A. Tedarik Zinciri Faaliyetlerinin Maliyetleri ve Dış Kaynak Kullanımı İlişkisi // - Isparta: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, -2011. c. 16, N 3, s. 9-27
4. Tanyaş M., Arıkan F. Bursa İli Lojistik Merkez Ön Fizibilite Raporu, Bursa Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Bursa, 2013, 190 s.
5. Korucuk S., Lojistik maliyet yönetimine etki eden faktörlerin önceliklendirilmesine yönelik Giresun imalat işletmelerinde bir uygulama // -Isparta: Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi, - 2021. c 3, N 7, s. 48-56
6. Longo F. Operational Strategies and Internal Logistic Costs Analysis in a Real Warehouse Based on Modeling and Simulation // International Journal of Computer Issues, - 2011, c. 4, N 1, s. 39-47

7. Sevim Z. , Atmaca M. Lojistik Faaliyetlerin Yönetimi ve Maliyetlemesi: TR22 Bölgesinde bir araştırma // - Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, - 2018. c 3, N 2, s. 265-291
8. S. Öztürk, F. A. Çetin, S. Cengiz, Lojistik faaliyetlerin maliyetlemesi // Uluslararası Kafkasya-Orta Asya dış ticaret ve lojistik kongresi, - Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, - 7-8 Eylül, - 2018, s. 53-68
9. Yardımcıoğlu M., Kocamaz H. ve Özer Ö. Lojistik Yönetiminde Taşıma Sistemleri ve Maliyetleme Yöntemleri // II Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, - 1-2 ekim, - 2012, s. 245-259
10. Çetin F. A. Covid-19 pandemi sürecinde lojistik hizmet pazarlaması // - İstanbul: Efe Akademi Yayınevi, 2021, c. 1, s. 303-327
11. Hiloma O. P. Covid-19 Pandemic: Early implications for North European manufacturing and logistics / O. Hiloma, O. Lahdeaho, V. Henttu [və b.] // Sustainability journal, - 2020, c. 12. 8315, s. 1-13
12. Lojistik sektörü analiz raporu ve kılavuzu: [Elektron resurs] / - Ankara, 2021, - <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokumanflipbook/covid-19-krizine-yanit-ve-dayaniklilik-projesi-lojistik-sektoru-analiz-raporu-ve-kilavuzu-tra2-bolgesi/2142>